

# حقوق بیکانخان

مطالعه تطبیقی در حقوق بین الملل و حقوق اسلام

دکتر محمدتاج رحیمی

خسروشیر  
۱۳۸۵

|                     |                                                                            |
|---------------------|----------------------------------------------------------------------------|
| سرشناسه             | رحیمی، محمدرضا، ۱۳۳۳-                                                      |
| عنوان و نام پدیدآور | حقوق بیگانگان: مطالعه تطبیقی در حقوق بین‌الملل و حقوق اسلام/ محمدرضا رحیمی |
| مشخصات نشر          | تهران: دادگستر، ۱۳۹۳                                                       |
| مشخصات ظاهری        | ۳۳۴ صفحه                                                                   |
| شابک                | ۹۷۸۶۰۰۲۸۲۰۳۱۰۰: ۱۳۵۰۰۰ ریال                                                |
| وضعیت فهرست‌نویسی   | فیب                                                                        |
| یادداشت             | کتابنامه: ص. ۳۳۳.                                                          |
| عنوان دیگر          | مطالعه تطبیقی در حقوق بین‌الملل و حقوق اسلام.                              |
| موضوع               | خارجیان -- حقوق مدنی                                                       |
| موضوع               | حقوق مدنی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام                                       |
| موضوع               | حقوق بین‌الملل                                                             |
| موضوع               | پناهندگان -- حقوق مدنی                                                     |
| موضوع               | حقوق تطبیقی                                                                |
| ندی تکره            | ۱۳۹۳ ح ۷/ ۳۲۷۲ K                                                           |
| رده بندی یویی       | ۳۳۲/۰۸۳:                                                                   |
| شماره شابشناسی ملی  | ۳۳۱۵۹۳۳:                                                                   |

### حقوق بیگانگان

مطالعه تطبیقی در حقوق بین‌الملل و حقوق اسلام

دکتر محمدرضا رحیمی

ناشر: انتشارات دادگستر

چاپ اول: بهار ۱۳۹۳

شماره: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۵۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸۶۰۰۲۸۲۰۳۱۰۰

همه‌ی حقوق چاپ و نشر این اثر برای نشر دادگستر محفوظ است.

تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه، از جمله: فتوکپی، میکرونیکی، ضبط و ذخیره در سیستم‌های بازیابی و پخش بدون دریافت مجوز کتبی و قبلی از ناشر ممنوع است. این اثر تحت حمایت «قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» قرار دارد.

دفتر مرکزی انتشارات: تهران، میدان حضرت ولی عصر (عج)، بلوار کشاورز، ابتدای خیابان فلسطین، کوچه شهید ذاکری، بن بست سوم، پلاک ۶

تلفن ۸۸۹۰۴۳۶۵-۸۸۹۰۵۴۶۰ فکس ۸۸۹۱۰۳۳۳

## فهرست مطالب

|    |              |
|----|--------------|
| ۱۵ | ..... دیباچه |
| ۱۹ | ..... مقدمه  |

### فصل اول کلیات

|    |                                    |
|----|------------------------------------|
| ۲۳ | ..... اهمیت موضوع                  |
| ۲۵ | ..... تقسیم‌بندی موضوعات کتاب حاضر |
| ۲۶ | ..... وضعیت بیگانگان در اسلام      |

### فصل دوم تابعیت

|    |                                                    |
|----|----------------------------------------------------|
| ۳۱ | ..... پیش‌زمینه بحث                                |
| ۳۳ | ..... مفهوم و تعریف تابعیت                         |
| ۳۴ | ..... آثار تابعیت                                  |
| ۳۵ | ..... کسب و اعطای تابعیت در بدو تولد               |
| ۳۸ | ..... کسب تابعیت از طریق درخواست و پذیرفته شدن     |
| ۳۸ | ..... تحمیل تابعیت                                 |
| ۴۰ | ..... سلب تابعیت                                   |
| ۴۱ | ..... حقوق ناشی از تابعیت برای تبعه و مسئولیت دولت |
| ۴۲ | ..... تابعیت دو یا چندگانه                         |

- ۴۳ ..... افراد بدون تابعیت
- ۴۵ ..... چه کسانی تابعیت ایران را دارند
- ۴۶ ..... شرایط ترک تابعیت ایران
- ۴۸ ..... شرایط برخورداری اتباع خارجی مقیم ایران از حقوق مدنی

## فصل سوم

### انواع، مبانی و منابع حقوق بیگانه

- ۴۹ ..... بریف بیگانگان در حقوق بین‌الملل و اسلام
- ۵۱ ..... انواع بیگانه در حقوق بین‌الملل
- ۵۱ ..... (۱) از نظر شخصیت
- ۵۱ ..... (۲) از نظر مقاصد با دولت متبوع
- ۵۲ ..... (۳) از نظر برخورداری از اموال و مصونیت‌های ویژه
- ۵۲ ..... (۴) عام و خاص
- ۵۳ ..... تقسیم‌بندی بیگانگان در اسلام
- ۵۳ ..... (۱) از نظر محل سکونت و اقامت
- ۵۳ ..... (۲) از لحاظ سیاسی
- ۵۳ ..... الف - اهل حرب یا حربی
- ۵۳ ..... ب - اهل ذمه
- ۵۳ ..... ج - اهل حیات
- ۵۴ ..... د - اهل اعتزال
- ۵۴ ..... هـ - اهل صلح
- ۵۴ ..... و - اهل هدنه
- ۵۴ ..... ز - اهل مواده
- ۵۴ ..... ح - اهل عهد یا معاهدین
- ۵۴ ..... ط - اهل امان یا مستأمنین

|    |                                            |
|----|--------------------------------------------|
| ۵۴ | ۳) از نظر دین و مذهب                       |
| ۵۴ | ۴) از نظر مدت اقامت و انگیزه اقامت         |
| ۵۵ | اساس رفتار با بیگانگان در حقوق بین الملل   |
| ۵۵ | دیدگاه حقوقدانان در مورد حقوق بیگانگان     |
| ۵۶ | الف: اصل حقوق ذاتی                         |
| ۵۶ | ب: اصل غیرقابل انتقال بودن حقوق ذاتی       |
| ۵۶ | حاکمیت قانون                               |
| ۵۷ | ۱) ارزش تفکر فلسفی و اخلاقی (آزادیخواهانه) |
| ۵۸ | ۲) طرز تفکر سیاسی                          |
| ۵۹ | رفتار متقابل در رعایت حقوق بیگانگان        |
| ۵۹ | ۱) از لحاظ منشأ حقوق                       |
| ۵۹ | ۲) شرط وجود یک حق                          |
| ۶۰ | انواع رفتار متقابل                         |
| ۶۰ | الف) رفتار متقابل سیاسی                    |
| ۶۰ | ب) رفتار متقابل قانون گذاری                |
| ۶۱ | ج) رفتار متقابل عملی و عرفی                |
| ۶۲ | د) قوانین داخلی                            |
| ۶۲ | منابع حقوق بیگانگان در حقوق بین الملل      |
| ۶۳ | ۱) معاهدات و کنوانسیون های بین المللی      |
| ۶۶ | ۲) عرف بین المللی                          |
| ۶۶ | ۳) رویه قضایی                              |
| ۶۸ | ۴) اصول کلی حقوق                           |
| ۶۸ | ۵- نظریه حقوقی (دکترین)                    |
| ۶۶ | منابع حقوق بیگانگان در اسلام               |
| ۶۶ | ۱- قرآن کریم                               |

|    |                |
|----|----------------|
| ۶۷ | ۲- سنت         |
| ۶۸ | ۳- اجماع       |
| ۶۸ | ۴- عقل         |
| ۶۹ | ۵- عرف         |
| ۷۰ | ۶- قراردادها   |
| ۷۲ | ۷- حکام حکومتی |

### فصل چهارم

#### حقوق بیگانه در حقوق بین الملل و اسلام

|     |                                                           |
|-----|-----------------------------------------------------------|
| ۷۳  | حقوق عمومی بیگانه                                         |
| ۷۸  | حمایت از جان و مال بیگانه                                 |
| ۸۰  | حق تعلیم و تربیت                                          |
| ۸۲  | آزادی عقیده و مذهب                                        |
| ۸۵  | حق مسکن و مصونیت آن                                       |
| ۸۷  | استیذان در اسلام                                          |
| ۸۸  | حق تحصیل تابعیت                                           |
| ۹۰  | حق استفاده از خدمات عمومی و تأمین اجتماعی - اشتغال بیگانه |
| ۹۰  | حق استفاده از خدمات عمومی و تأمین اجتماعی                 |
| ۹۴  | حق اشتغال اتباع بیگانه                                    |
| ۹۸  | حق ترافع قضایی و شرایط تأمین اجرای عدالت                  |
| ۹۹  | حق ترافع قضایی                                            |
| ۱۰۱ | امنیت قضایی و حق اجرای عدالت                              |
| ۱۰۳ | استقلال قوه قضائیه                                        |
| ۱۰۳ | غیرقابل عزل بودن قضات                                     |
| ۱۰۴ | تشکیل دادگاه با اجازه قانون                               |

|     |                                                         |
|-----|---------------------------------------------------------|
| ۱۰۴ | علنی بودن دادرسی                                        |
| ۱۰۴ | اصل براءت                                               |
| ۱۰۵ | مدلل و موجه بودن حکم                                    |
| ۱۰۳ | - حق حضور در دادگاه و دفاع از خود (شخصاً یا توسط وکیل)  |
| ۱۰۷ | محدودیت شرایط اعاده دادرسی                              |
| ۱۰۷ | محرکمه در مدت معقول                                     |
| ۱۰۷ | تسهیلات مناسب برای دفاع                                 |
| ۱۰۷ | شخصی بودن مجازات و تناسب مجازات با جرم                  |
| ۱۰۵ | - بطلان قرائن اطلاق شهادت یا سوگند همراه با شکنجه       |
| ۱۰۵ | - حق مواجهه با شهود مخالف و تسهیل ادای شهادت شهود موافق |
| ۱۰۶ | - جبران زیان ناشی از تسبیه قضایی                        |
| ۱۰۶ | حق رجوع به دادگاه                                       |
| ۱۱۰ | حق تأمین امنیت قضایی و اجرای احکام                      |

### فصل پنجم

### مطالعه تطبیقی حقوق یگانگان

### در حقوق بین الملل اسلام

|     |                                                    |
|-----|----------------------------------------------------|
| ۱۱۲ | تقسیم بندی سرزمین در حقوق اسلام                    |
| ۱۱۵ | دارالاسلام                                         |
| ۱۱۵ | دارالکفر                                           |
| ۱۱۴ | تابعیت در حقوق اسلام                               |
| ۱۱۶ | امان یا زنهار در حقوق اسلام                        |
| ۱۱۷ | نخود الزامی (امان)                                 |
| ۱۲۰ | مبنای الزام متقابل (مهادنه، مواده، معاهده، مصالحه) |
| ۱۲۲ | اقلیت های مذهبی                                    |
| ۱۲۳ | آزادی های مذهبی                                    |

|     |                                                        |
|-----|--------------------------------------------------------|
| ۱۲۴ | ..... آزادی‌های مدنی                                   |
| ۱۲۴ | ..... آزادی و مزایای اخلاقی انسانی                     |
| ۱۲۴ | ..... شرایط حضور اقلیت‌های مذهبی در جامعه اسلامی       |
| ۱۲۴ | ..... قرارداد ذمه                                      |
| ۱۲۵ | ..... جزیه                                             |
| ۱۲۵ | ..... شرایط دیگر عقد ذمه                               |
| ۱۲۶ | ..... تخلف از اجرای قرارداد ذمه                        |
| ۱۲۶ | ..... تعینات مربوط به مهاجرت                           |
| ۱۲۸ | ..... جابجایی افراد از نگاه حقوقی                      |
| ۱۲۸ | ..... سابقه تاریخی                                     |
| ۱۳۰ | ..... حق ورود، عبور و خروج بیگانه                      |
| ۱۳۴ | ..... ورود بیگانه                                      |
| ۱۳۶ | ..... عبور بیگانه                                      |
| ۱۳۶ | ..... اقامت بیگانه                                     |
| ۱۳۷ | ..... خروج بیگانه                                      |
| ۱۴۰ | ..... حق ورود و اقامت و مدت اقامت بیگانه               |
| ۱۴۲ | ..... مدت اقامت بیگانه                                 |
| ۱۴۳ | ..... خروج و اخراج بیگانه در اسلام                     |
| ۱۴۳ | ..... حق خروج بیگانه                                   |
| ۱۴۳ | ..... اخراج بیگانه                                     |
| ۱۴۴ | ..... مواردی که بیگانه مکلف به خروج یا عدم بازگشت است  |
| ۱۴۴ | ..... مواردی که بیگانه مکلف به خروج از دارالاسلام نیست |

### فصل ششم

### پناهنده در اسلام و حقوق بین الملل

|     |                     |
|-----|---------------------|
| ۱۴۶ | ..... تعریف پناهنده |
|-----|---------------------|



|          |                                     |
|----------|-------------------------------------|
| ۱۴۷..... | تاریخچه پناهندگی                    |
| ۱۴۹..... | تاریخچه پناهندگی در اسلام           |
| ۱۵۰..... | تعریف واژه پناهندگی و تعیین پناهنده |
| ۱۵۷..... | دایرة شمول تعریف پناهنده            |
| ۱۵۹..... | اعطای پناهندگی و مسئولیت دولت‌ها    |

## فصل هفتم

### کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو مربوط به وضعیت پناهندگان

|          |                                             |
|----------|---------------------------------------------|
| ۱۶۳..... | مشارکت کشورهای اسلامی در اجرای کنوانسیون    |
| ۱۶۵..... | منشور سازمان ملل و اعلامیه جهانی حقوق بشر   |
| ۱۶۷..... | حقوق اساسی انسان از دیدگاه اسناد بین‌المللی |
| ۱۶۷..... | حقوق مربوط به اقلیت‌ها و افراد              |
| ۱۶۸..... | حقوق مربوط به آزادی بیان و فری              |
| ۱۶۸..... | حقوق سیاسی                                  |
| ۱۶۹..... | احقاق حق                                    |
| ۱۶۹..... | تساوی حقوق                                  |
| ۱۷۱..... | حقوق رفاهی یا حقوق اقتصادی                  |
| ۱۷۲..... | منع نسل‌کشی، منع تبعیض نژادی                |
| ۱۷۴..... | بسط و توسعه موافقتنامه‌های بین‌المللی قبلی  |
| ۱۷۴..... | ایجاد تعهدات سنگین برای کشورها              |
| ۱۷۵..... | کمیسر عالی سازمان ملل متحد برای پناهندگان   |

## فصل هشتم

### تفسیر مواد کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو در مورد وضعیت پناهندگان

|          |                                |
|----------|--------------------------------|
| ۱۷۷..... | فصل اول - مقررات عمومی         |
| ۱۷۷..... | ماده ۱- تعریف اصطلاح «پناهنده» |
| ۱۷۸..... | حوادث قبل از یکم ژانویه ۱۹۵۱   |

|     |                                                                      |
|-----|----------------------------------------------------------------------|
| ۱۷۹ | ..... ترس                                                            |
| ۱۸۲ | ..... مذهب و نژاد                                                    |
| ۱۸۲ | ..... عدم توان بازگشت به کشور                                        |
| ۱۸۳ | ..... بی تابعیتی                                                     |
| ۱۹۱ | ..... جنایات جنگی                                                    |
| ۱۹۴ | ..... جنایت علیه صلح                                                 |
| ۱۹۴ | ..... جنایت علیه بشریت                                               |
| ۱۹۷ | ..... ماده ۲- وظایف کلی                                              |
| ۱۹۸ | ..... رعیت و خون مصمم عمومی                                          |
| ۱۹۹ | ..... ماده ۳- عدم تبعیض                                              |
| ۱۹۹ | ..... تبعیض                                                          |
| ۲۰۶ | ..... نژاد                                                           |
| ۲۰۸ | ..... کشور مبدأ                                                      |
| ۲۰۹ | ..... ماده ۴- دین                                                    |
| ۲۰۹ | ..... دین                                                            |
| ۲۰۹ | ..... مذهب                                                           |
| ۲۱۲ | ..... عبارت «اعطاء خواهد کرد»                                        |
| ۲۱۳ | ..... در سرزمین خود                                                  |
| ۲۱۳ | ..... تعلیمات مذهبی به کودکان در حد رفتاری که نسبت به آنان خود دارند |
| ۲۶۳ | ..... ماده ۵- حقوقی که خارج از حدود این کنوانسیون اعطاء می شود       |
| ۲۱۴ | ..... ماده ۶- اصطلاح «در شرایط یکسان»                                |
| ۳۱۵ | ..... ماده ۷- معافیت از عمل متقابل                                   |
| ۳۱۵ | ..... عمل متقابل                                                     |
| ۲۲۲ | ..... ماده ۸- معافیت از اقدامات استثنائی                             |
| ۲۲۳ | ..... عبارت «علیه شخص، اموال یا منافع اتباع یک دولت»                 |
| ۲۲۳ | ..... صرف تابعیت                                                     |
| ۲۲۴ | ..... ماده ۹- اقدامات موقتی                                          |

|     |                                                                    |
|-----|--------------------------------------------------------------------|
| ۲۲۴ | جنگ یا سایر مواقع استثنائی و دشوار                                 |
| ۲۲۵ | یک شخص معین                                                        |
| ۲۲۶ | ماده ۱۰- ادامه اقامت                                               |
| ۲۲۷ | ماده ۱۱- ملوانان پناهنده                                           |
| ۲۲۸ | ماده ۱۲- احوال شخصیه                                               |
| ۲۳۰ | ماده ۱۳- اموال منقول و غیر منقول                                   |
| ۲۳۱ | ماده ۱۴- مالکیت معنوی و صنعتی                                      |
| ۲۳۲ | ماده ۱۵- حق عضویت                                                  |
| ۲۳۳ | ماده ۱۶- حق جعه به دادگاه                                          |
| ۲۳۴ | فصل دوم: داخ انتظامی                                               |
| ۲۳۴ | ماده ۱۷- اشتغال و تفریح                                            |
| ۲۳۸ | ماده ۱۸- اشتغال به کارهای آزاد                                     |
| ۲۳۹ | ماده ۱۹- حرفه‌های آزاد علمی                                        |
| ۲۴۰ | فصل سوم: رفاه و آسایش                                              |
| ۲۴۰ | ماده ۲۰- جیره‌بندی                                                 |
| ۲۴۱ | ماده ۲۱- مسکن                                                      |
| ۲۴۲ | ماده ۲۲- تعلیمات عمومی                                             |
| ۲۴۴ | ماده ۲۳- امور خیریه دولتی                                          |
| ۲۴۶ | ماده ۲۴- قوانین کار و بیمه‌های اجتماعی                             |
| ۲۴۹ | فصل چهارم: اقدامات اداری                                           |
| ۲۴۹ | ماده ۲۵- مساعدت اداری                                              |
| ۲۵۲ | ماده ۲۶- آزادی رفت و آمد                                           |
| ۲۵۴ | ماده ۲۷- اوراق هویت                                                |
| ۲۵۵ | ماده ۲۸- اسناد مسافرت                                              |
| ۲۶۶ | ماده ۲۹- مالیات و عوارض                                            |
| ۲۶۷ | ماده ۳۰- انتقال دارایی                                             |
| ۲۶۸ | ماده ۳۱- پناهندگانی که برخلاف قانون در کشور پناه‌دهنده بسر می‌برند |

|          |                                                             |
|----------|-------------------------------------------------------------|
| ۲۷۲..... | ماده ۳۲- اخراج.....                                         |
| ۲۷۶..... | ماده ۳۳- منع اخراج یا اعاده.....                            |
| ۲۷۸..... | ماده ۳۴- کسب تابعیت.....                                    |
| ۲۸۰..... | فصل پنجم: مقررات اجرایی و انتقالی.....                      |
| ۲۸۰..... | ماده ۳۵- همکاری مقامات ملی با ملل متحد.....                 |
| ۲۸۲..... | ماده ۳۶- اطلاعات مربوط به قوانین و آیین‌نامه‌های داخلی..... |
| ۲۸۲..... | ماده ۳۷- رابطه با کنوانسیون‌های قبلی.....                   |
| ۲۸۲..... | فصل ششم- مقررات نهایی.....                                  |
| ۲۸۲..... | ماده ۳۸- حل اختلافات.....                                   |
| ۲۸۳..... | ماده ۳۹- اساماء تصویب و الحاق.....                          |
| ۲۸۳..... | ماده ۴۰- مقررات مربوط به تسری اجرای کنوانسیون.....          |
| ۲۸۴..... | ماده ۴۱- مقررات مربوط به دول فدرال.....                     |
| ۲۸۴..... | ماده ۴۲- تحفظ‌ها (رزروها).....                              |
| ۲۸۵..... | ماده ۴۳- تاریخ اجراء.....                                   |
| ۲۸۵..... | ماده ۴۴- فسخ.....                                           |
| ۲۸۵..... | ماده ۴۵- تجدید نظر.....                                     |
| ۲۸۶..... | ماده ۴۶- اطلاعیه‌های دبیر کل ملل متحد.....                  |
| ۲۸۶..... | راهنمای کنوانسیون.....                                      |
| ۲۸۹..... | نحوه رسیدگی به پرونده‌های پناهندگی.....                     |
| ۲۹۳..... | نتیجه‌گیری.....                                             |
| ۲۹۹..... | ضمائم.....                                                  |
| ۳۳۳..... | منابع و مأخذ.....                                           |

## دیباچه

در سالیان اخیر سیل آوارگان و پناهندگان و مهاجران از افغانستان و عراق به سوی کشور ما روان شده است. این موضوع یعنی ورود خیل عظیم مردمی که از جنگ، ستم و امنی در کشور خود گریخته و به دامن پرمحبت ایران روی می آورند برای دولت مشکلات و برای ملت مسألتی را به ارمغان آورده است. ورود اینان سبب ایجاد بار اضافی بر سیستم آموزشی، بهداشتی، اشتغال، سطح درآمد، اسکان و نیز حمل و نقل شده است. در این شرایط سعی شده است که ابعاد حقوقی، شرعی و انسانی پناهندگی و قبول بیگانه در کشور مورد کنکاش قرار دهیم.

در زمان‌های قدیم مهاجرت مردم از اوطانشان کمتر اتفاق می افتاد؛ زیرا افراد دنیا را نمی شناختند، وسائل ارتباط جمعی به این گسترده‌گی وجود نداشتند، جمعیت‌ها در ممالک مربوطه می توانستند قوت لایموت مردم را تامین کنند و طبیعت، بخشندگی زیادی نسبت به موجودات روی زمین نشان می داد. در این زمانه کشاناتی وجود داشت: یکی در زمان جنگ و مبارزات اقوام و کشورها، دیگری در هنگام خشکسالی و شیوع بیماری‌های همه گیر مانند طاعون و حصه و ... نهایتاً در مواقعی که جمعیت‌هایی با فشار حکومت‌ها مجبور به مهاجرت می شدند و یا زمانی که در اثر فتنه و مذهب افراد به صورت گروهی در کشور مجاور و یا نزد حاکم همسایه پناهندگی می جستند.

البته در زمان‌های قدیم مردم هر کشور و قبیله‌ای نسبت به قبول پناهنده و افراد بیگانه در اندرون جامعه خود نظر نامساعدی داشتند و نهادهای بین‌المللی و افع حقوق پناهندگان و مهاجرین هنوز شکل نگرفته بود تا اشخاص با توسل به این نهادهای بتوانند در کشور همسایه و یا دور تر زندگی جدید خود را سامان دهند. اما با تغییر شرایط در قرون اخیر، وقوع جنگ‌های گسترده مانند جنگ جهانی اول و دوم و جنگ‌های منطقه‌ای مانند جنگ ویتنام، نابسامانی‌ها و جنگ‌های داخلی افغانستان و جنگ آمریکا و متحدین بر ضد عراق و افغانستان، همین‌طور جنگ‌هایی که موجب آوارگی تعداد زیادی از مردم شده است مانند جنگ‌های اسرائیل با اعراب و بیرون کردن فلسطینی‌ها

از اوطان خود توسط اشغالگران اسرائیلی، تجزیه و فروپاشی نظام کمونیستی شوروی و سپس یوگسلاوی و نیز جنبش‌های ناسیونالیستی مختلف که در دو قرن اخیر در جهان رونق گرفته است، دامنه پناهندگی و مهاجرت و مسائل مربوط به تابعیت آنها را به شدت در منظر جهانیان قرار داده است.

کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان که در این کتاب با دقت و بند به بند مورد بررسی قرار گرفته است حقوق پناهنده و تمام جنبه‌های متصور یک پناهنده اعم از اینکه فرد عادی باشد یا از فشار سیاسی دولتش گریخته باشد، و یا اینکه ملوانی باشد از کشتی گریخته است و ... را در مراجعه به دادگاه‌های محل برای احقاق حقوق خود، اشغال پناهنده و رفاه و آسایش وی، مسائل مربوط به کار و بیمه‌های اجتماعی وی، اورا تابعیت افرادی‌های شخص پناهنده را مورد توجه قرار داده است.

دولت‌ها علاوه بر قبول مهاجر و پناهنده پرهیز می‌کنند، مگر کسانی که حامل دانش فنی و علم، ثروت، ابزار مخالفت با دولت خود به نفع کشور خارجی و در نهایت دارنده سودی برای کشور پذیرند باشند حاصل این امساک‌ها وجود افراد بی تابعیت در دنیای کنونی و رنج و الم پناهندگان در کشورهای مختلف است. در سال‌های اخیر قاچاق انسان و به ویژه زنان و کودکان برای برد استثمار قرار دادن در کشورهای ثروتمند نیز رونق یافته است و به یکی از موارد نقض حقوق انسانی تبدیل شده است.

کشور ما یکی از کشورهای مهم مهاجرپذیر افغانستان، عراق و پاره‌ای از کشورهای پیرامونی است. از این جهت مسائل پناهندگی و مهاجرت برای ما از اهمیت زیادی برخوردار است. همچنین در سال‌های مورد بحث به خاطر عوامل مختلف مانند ظلم و جور رژیم شاه نسبت به آزادیخواهان، جنگ ایران و عراق به مدت هشت سال، تبلیغات بیگانگان و تمرکز خبری آنها در مورد اوضاع داخلی ایران و ایران دادن در باغ سبز به مخالفان مسلح و غیر مسلح حکومت اسلامی و در پاره ای موارد به دلیل عدم احساس سختی دسته‌ای از مردم با سیستم حکومتی موجود و نیز به دلایل اقتصادی و یافتن امکان تحصیل و ثروت در مرزهای دور دست، مهاجرت و پناهندگی و مسائل مربوط به تابعیت آنها اهمیت زیادی یافته است. لذا یافتن رگه‌های علاج در حقوق بین‌المللی و نیز قوانین شرع مقدس اسلام و شرح و بسط این امور از دیدگاه حقوقی و

اجتماعی قابل اعتناء و توجه بوده است. به این دلایل تلاش شده است که در این نوشتار جنبه‌های مختلف مسأله پناهندگی و ارتباط آن با حقوق بین‌المللی عمومی و حقوق اسلامی مورد دقت قرار گرفته و با ذکر و تحلیل برخی آیات و روایات، به تبیین نگرش حکیمانه و جهانشمول تعالیم الهی در این حوزه پرداخته و مبانی حقوق اسلامی در عرصه‌های گوناگون و بطور خاص مسأله پناهندگی مورد بررسی و کاوش قرار گیرد. لذا این نوشته حاصل توجه به این مسائل بوده است که امیدوارم که با عطف توجه دانشمندان علم حقوق و روابط بین‌المللی در آینده تکمیل و موجب استفاده دانشجویان، محققان و علاقه‌مندان قرار گیرد.

هیچ ترشیتی بدست کمک گرفتن از حاصل کار محققان قبلی به نگارش در نمی‌آید. در این پژوهش نگرش علمی جناب آقای دکتر دیهیم بهره برده شده که شایسته سپاسگزاری است. با وجود موضوع مورد بحث، پیشتر نیز یک تحقیق شایسته توسط جناب آقای ابراهیم سناری انجام شده<sup>(۱)</sup> که نگارنده از شاکله و ساختار آن استفاده نموده است، لذا شایسته است از زحمات ایشان نیز تشکر نمایم. همچنین بیان این نکته نیز حائز اهمیت است که در یک روش گسترده و یک فرایند تحقیقی، افراد زیادی دخیل هستند که هر کدام به نحوی در تهیه و تدوین نوشته، اثر قابل توجه و تعیین کننده دارند. این دخالت گاهی در حد یک راهنمایی، زمانی در اندازه تایپ و صفحه‌آرایی، و گاه به شکل چاپ و ویراستاری و انتشار و توزیع می‌باشد. اینجانب بر خود فرض می‌دانم از تمامی این افراد - که ذکر نام همه آنها موجب تصدیع خاطر خواننده محترم است - تشکر نموده و بابت زحمتی که متقبل شده اند، سپاسگزاری نمایم. از خداوند متعال برای آنها توفیق، سعادت و سلامت آرزو دارم.

محمد رضا رحیمی

۱۳۹۲

۱. تحت عنوان «حقوق بیگانگان در اسلام و حقوق بین‌الملل»، با راهنمایی جناب آقای دکتر خمایی زاده، فرهاد.

## مقدمه

تردیدی نیست که دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی، موضوع و طرف حقوق بین‌الملل عمومی هستند. افراد حقیقی و گروه‌ها، گرچه حقوقی در معاهدات<sup>(۱)</sup> و برخی از زمینه‌های حقوق بین‌الملل بدست آورده‌اند، مع‌هذا این حقوق بیشتر مربوط به تکالیف دولت نسبت به افراد است تا حقوق مشخص افراد به عنوان موضوع حقوق بین‌الملل. در دهه‌های اخیر، بخصوص پس از جنگ جهانی دوم به حقوق افراد خصوصی به گونه‌های مختلف، توجه بیشتری مبذور شده است. از جمله بعنوان نمونه می‌توان به میثاق جهانی حقوق بشر و همچنین حقوق مردم به پناهندگی، اقلیت‌ها و غیره اشاره کرد. با دقت در معاهدات بین‌المللی که موید چنین حقوقی هستند در می‌یابیم که افراد، مشخصاً به عنوان موضوع حقوق بین‌الملل شناخته نشده‌اند. اکثر تعهداتی برای دولت‌ها یا سازمان‌های بین‌المللی جهت رعایت حقوق افراد پیش‌بینی شده است.

پس از به وجود آمدن جوامع ابتدایی شهری، وجود قانون در جامعه، برای تنظیم روابط انسان‌ها با یکدیگر و همچنین رابطه افراد با جامعه یا فرمانروا و بعدها دولت، ضرورت پیدا کرد. از جمله این مقررات رابطه‌ای است که فرد (پس از تشکیل دولت‌ها)، با دولت دارد که به تعبیر امروزی آن را تابعیت می‌خوانیم.<sup>(۲)</sup> در عین حال با توجه به اینکه خود دولت متشکل از قوه حاکمه‌ای است در مرتبه‌ای مرسوم، که فراگیر جمعیتی نیز می‌باشد، به ناچار مرزبندی‌هایی از روزگار کهن بین اقوام مختلف وجود

---

۱. همانند معاهدات دو جانبه سرمایه‌گذاری (Bilateral Investment Treaties)

۲. رابطه فرد با دولت همیشه تابعیت نیست مثلاً جهانگردان و بازرگانان خارجی در یک کشور به طور موقت حضور دارند ولی تابع کشور مورد اقامت نیستند و یا مهاجران و پناهندگان از این دسته خارج هستند. از آنجائی که در تعریف تابعیت گفته می‌شود که رابطه سیاسی و معنوی بین یک فرد با دولت خاصی است که البته در پاره‌ای موارد افراد ساکن یک کشور هم چنین رابطه‌ای با دولت ندارند.



آمده است. قبل از این مرزبندی‌های رسمی، مهاجرت از سرزمینی به سرزمین دیگر، گاه با مقاومت مردمان بومی روبرو می‌شد، ولی نهایتاً این مقاومت‌ها بالضروره مانع جابجایی جمعیت نبود. اشاره ما به زمانی است که فی‌المثل آریایی‌ها از سمت شمال به فلات ایران و از آنجا به هندوستان و اروپا روانه شدند. پس از این دوره نیز افراد از جامعه یا کشوری به کشور دیگر هجرت کرده‌اند و این مهاجرت‌ها بیشتر یا برای یافتن سرزمینی مناسب برای چرای احشام و کشاورزی بوده، یا به‌خاطر گریز از حمله احتمالی اقوام دیگر. در زمان هخامنشیان دولت ایران تا مرزهای تقریبی دنیای شناخته شده آن روز گسترش یافت و اقوام مختلفی را به زیر فرمان درآورد. در رابطه دولت مرکزی با اقوام تحت‌تسلط، این و مقرراتی تنظیم شد که پرداختن به آن مستلزم کاوش ویژه و جداگانه‌ای است. در صورتی که در چنین جوامع ناهمگونی باعث صدور نخستین قواعد حقوق بشر توسط دوره‌ای می‌گردد.

جابجایی جمعیت به عنوان ناخواهی به مفهوم امروز، قطعاً سابقه چندانی ندارد. مع‌هذا عملاً در طول تاریخ مهاجرت زیادی رخ داده است. از جمله مهاجرت یونانیان به ایران پس از حمله اسکندر، پناه بردن ایرانیان به هند پس از حمله اعراب و مهاجرت ایرانیان از جمله مشاهیر ایرانی در زمان حمله مغول که مرثیه لعل‌الدین بلخی مطابق همین قاعده از سرزمین خوارزم به قونیه رفت تا از آفت مغولان مصون بماند. در سایه فرهنگ والای اسلامی جذب شدن در جامعه جدید دشواری چندانی نداشت و مهاجران به سادگی مورد استقبال اهل علم و فرهنگ قرار می‌گرفتند. سفرهای سعدی در زمان حمله مغول در واقع نوعی دیگری از دور بودن از موطن و یا به تعبیر امروزی پناهندگی در سرزمین دیگر بود، که پس از فرونشستن آفت یا حداقل تعدیل آن، سعدی به موطن خود بازگشت.

با بالا رفتن تولید و رفاه جامعه بشری، احساسات انسان دوستانه در جوامع مختلف هرچه بیشتر رشد کرد. قبل از جنگ جهانی دوم توجه عده‌ای به شناختن حقوق بشر ترغیب شد، و حوادث جنگ جهانی دوم باعث شد که دولت‌های اروپایی در پرتو حقوق بین‌الملل به فکر تنظیم رابطه حقوقی برای افرادی باشند که جلای وطن می‌کنند.

ما در کتاب حاضر بطور کوتاه به بررسی حقوقی که حقوق بین‌الملل عمومی برای افراد بشر قائل است با تأکید مشخص بر مسئله پناهندگی و کنوانسیون ژنو درخصوص وضعیت پناهندگان خواهیم پرداخت.

برای رسیدن به این هدف، نخست به بررسی اجمالی حقوقی که عموماً حقوق بین‌الملل برای افراد یا گروه‌هایی از افراد قائل است می‌پردازیم و سپس به بحث در خصوص بیگانگان، وضعیت بیگانگان در حقوق اسلام و نهایتاً به توضیح مواد کنوانسیون ژنو خواهیم پرداخت. تلاش این بوده که کنوانسیون ژنو درخصوص وضعیت پناهندگان را به‌درستی تشریح شود که ابزاری به زبان پارسی در اختیار مقامات رسیدگی‌کننده و وضعیت پناهجویان قرار گیرد.

حقوق اسلامی نیز در کتاب حقوقی دیگر از تقسیم‌بندی دیگری در منابع پیروی می‌کند. بدین مفهوم که سرفراز از آنکه منابع حقوق بین‌الملل عمومی چه باشد و براساس کدامین مکتب فکری تنظیم شده باشد، حقوق اسلامی بر پایه قوانین الهی پایه‌ریزی شده و حداکثر توسط بررسی از اصول و منابعی چون آیات و روایات و عقل براساس روش استنباط و اجتهاد مورد توجه قرار گرفته است. در عرصه بین‌المللی مکاتب فکری حقوقی عبارت بودند از: مکتب حقوقی مثبت (Positive)<sup>(۱)</sup> و مکتب اصالت عین (Objectivism)<sup>(۲)</sup>.

نهایتاً در اوایل قرن نوزدهم در پی پایه‌گذاری اندیشه فلسفه ازیستی که به

۱. مکتب تحقیقی بر اصالت اراده دولت تکیه داشت و در واقع برترین مقام در حاکمیت ملی دولت، واضع قواعد حقوقی بشمار می‌رفت.

۲. مکتب اصالت عین که «ساموئل پوفندورف» (Samuel von Pofendorf 1632-1694) آلمانی از پیشروان آن بود. معتقد بود اراده دولت یا دولت‌ها به تنهایی منبع قواعد حقوقی نمی‌تواند محسوب شود، بلکه اراده دولت‌ها در وضع چنین مقرراتی باید از ضرورت‌ها، ارزش‌ها و همچنین معیارهایی که در عالم طبیعت وجود دارند نشأت پذیرد. به همین دلیل این مکتب را مکتب «حقوق طبیعی» نیز می‌نامیدند. هوگو گروسیوس (Hugo Grotius 1583-1645) حقوقدان هلندی که پدر و بنیانگذار حقوق بین‌الملل شناخته می‌شود از حقوق طبیعی و حقوق موضوعه، هر دو جانبداری می‌کرد.

فلسفه تحقیقی معروف است در عالم حقوق بین الملل نیز چنین اندیشه‌ای نضج گرفت و حقوق طبیعی را تحت تأثیر قرار داد. اندیشه حاکمیت دولته و نقش آن در وضع قوانین و مقررات و تلقی دولت به عنوان تنها منبع و منشأ چنین مقرراتی، باعث نفی حقوق طبیعی و دور شدن تأثیر اخلاق و مذهب بر جریان تکامل حقوق بین الملل گردید. این جریان نهایتاً به ظهور نازیسم و فاشیسم در آلمان و ایتالیا انجامید و باعث بازنگری اساساً حقوق بین الملل در اواسط قرن بیستم شد. دقیقاً در همین دوره یعنی پس از جنگ جهانی دوم است که به حقوق بشر و حقوق پناهندگان توجه بیشتری شد. حاکمیت این ارزش فکر، است که بر حقوق طبیعی در حقوق بین الملل باعث نزدیکی آن به حقوق اسلام که بر طبیعت و فطرت خدایی بشر بیش از قدرت دولت تکیه دارد گردید.<sup>(۱)</sup> توجه به حقوق بشر و حقوق پناهندگان علی‌رغم برداشتی که برخی از حقوق‌دانان دارند بنظر ما همسو و هم‌سیر با فطرت انسانی است و با توجهی که در کتاب آسمانی به کرامت بشر شده نزدیک به اسلام است.<sup>(۲)</sup>

۱. آیه ۳۰ از سوره روم «فاقم وجهک للدين الحنيف فطرت الله التي فطر الناس عليها، لا تبديل لخلق الله ذلك الدين القيم» و لكن اکثر الناس لا يعلمون. پس روی خود را متوجه آئین خالص پروردگار کن. این فطرتی است که خداوند، انسانها را بر آن آفریده. ذکر آیه «فطر الله الناس علی فطرتهم» آفرینش الهی نیست، این است آیین استوار، ولی اکثر مردم نمی‌دانند.

۲. در پایان این بحث شایسته است به نظریات علامه جعفری تبریزی، محمدتقی، که به بررسی حقوق بشر در کتاب «حقوق جهانی بشر» پرداخته است اشارتی داشته باشیم. آن هنگام که بشر به مختصات حیاتی و روانی مشترکی در میان افراد ممنوع خود علم پیدا کرده و ضوابط زندگی اجتماعی را به خوبی درک نموده است به اصول اولیه حقوق طبیعی خود (حقوق فطری به عنوان حقیقی آن) پی برده است. ملاک اصول اولیه حقوق طبیعی عبارت است از «صیانت و تنظیم حیات انسانی در دو بعد اساسی آن». بعد یکم، حیات طبیعی محض بعد دوم، حیات مطلوب. نخستین اصل حیات طبیعی انسان‌ها بعنوان حق طبیعی دارد، همان حق حیات است که همه ادیان الهی و حقوق و قوانین بشری آن را به رسمیت کامل می‌شناسند. حیات مطلوب دارای چهار اصل اساسی حقوق طبیعی است که عبارتند از: حق کرامت، حق تعلیم و تربیت، حق آزادی مسؤولانه و حق مساوات در مقابل قوانین.

«علامه جعفری تبریزی، محمدتقی، تحقیق در دو نظام حقوق جهانی بشر از دیدگاه اسلام و غرب و تطبیق آن دو با یکدیگر، نشر دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰، ص ۱۳».